

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

DOI: 10.31392/NPU-nc.series14.2019.27.01
УДК 378.091.3:373.5.011.3-051]:78

Щолокова О. П., Нагорна О. В.

Синергетична детермінанта фахової підготовки вчителя музичного мистецтва

Особливістю музично-педагогічної реальності сьогодні є співіснування різних педагогічних парадигм і підходів. З'явилися нові концепти педагогічного знання, серед яких такі поняття як «синергетична педагогіка» і «синергетичний підхід». Аналіз їх теоретичного пошуку і практичного досвіду дозволив виокремити базові ідеї, які становлять підґрунтя для викладання музично-педагогічних дисциплін майбутнім фахівцям мистецької освіти. Обґрунтовуються принципи практичної реалізації синергетичного підходу на заняттях з фахових дисциплін та практичної діяльності студентів.

Ключові слова: синергетика; синергетична педагогіка; синергетичний підхід; самоорганізація; мистецька освіта.

Постановка проблеми. Інноваційні процеси в соціально-економічному і культурному житті нашого суспільства спричинили кардинальний перегляд багатьох аспектів музично-педагогічної освіти, зокрема способів організації освітнього процесу на засадах творчості та інноваційності. Ці нові завдання не можуть реалізовуватися старими засобами, ґрунтуватися на звичних підвалинах лінійного мислення, притаманного класичному і неокласичному типу науковості. Сьогодні музично-педагогічна освіта вимагає фахівців, орієнтованих не лише на набуття професійних якостей у межах музичної діяльності, а й на інтегративне досягнення сутності мистецтва у всьому розмаїтті його видів з урахуванням взаємодії та взаємодоповнення. Усвідомлюючи важливість та необхідність цих змін, сучасні науковці визначають можливість застосування синергетичного підходу у якості нової парадигми музично-педагогічної освіти.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Останнім часом в різних галузях педагогічної науки посилилося звернення до синергетичного підходу з метою управління освітнім середовищем. В ньому вчені (В. Андрєєв [2], В. Буданов [4], В. Кремень [8], В. Ігнатова [5], Н. Таланчук [11] та ін.) вбачають можливість збільшення інформаційної взаємодії між суб'єктами навчального процесу, організацію сприятливих умов для випробування нових освітніх технологій, активного залучення студентів до адекватної оцінки своїх дій, умінь та здібностей, стимулювання довгострокових власних цілей у професійному зростанні. Вони вважають, що варіюючи складності, глибину і послідовність навчального матеріалу залежно від індивідуальних особливостей та інтересів студентів, їх можна «провести по різних траєкторіях» для формування загально культурних та професійних компетенцій і при цьому отримати на виході приблизно однаковий результат.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших завдань у підготовці фахівців музично-педагогічної галузі освіти дослідники вважають формування їх творчих якостей. Це, перш за все, зумовлено зміною стандартів навчання у новій українській школі, переоцінкою життєвих пріоритетів тощо. Реальністю сьогодення став педагог-музикант з широким профілем діяльності. Тому в його професійній підготовці важливого значення набуває розширення музичного і загального культурного світогляду, а також сформованого музичного смаку. Разом з тим строкатість довузівської підготовки студентів, недостатність виконавського і в цілому музичного досвіду не дозволяє повною мірою вирішувати ці завдання і вимагає шукати нові напрямки у процесі навчання, серед яких синергетична детермінанта освітнього процесу набуває важливого значення.

Нагадаємо, що дефініція «синергетика» походить від грецького «*synergeia*» - «співдружність», «співпраця» і означає узгодженість частин для утворення структури як єдиного цілого [12]. Цей термін вперше був запроваджений американським винахідником Річардом Фуллером, проте його близьке до сучасного розуміння визначення було сформульовано німецьким фізиком-теоретиком Германом Хакеном у 1977 році в праці «Синергетика». Згідно його поглядів, синергетика розглядає природу як певний механізм, який має еволюційний характер, тобто рухається від примітивних до складних багатofакторних систем.

Надаючи цьому поняттю більш широкого тлумачення, вчені розповсюджують його визначення на інші системи, зокрема соціальні. Це дозволило їм розглядати синергетику як основу для опису механізмів виникнення будь-яких інновацій. У межах синергетичного підходу самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації відповідно до певних моделей.

Відтак сучасний філософський словник містить більш розгорнуте визначення цієї дефініції. Вона трактується як сучасна теорія самоорганізації, нове світобачення, що пов'язується з дослідженням феноменів самоорганізації, нелінійності, нерівноваженості, глобальної еволюції, а також вивченням процесів становлення «порядку через хаос» (І. Прігожин) [10].

Запроваджуючи це поняття у науковий обіг педагогіки вчені наголошують, що синергетика входить до універсальної методологічної парадигми. Вона відноситься до тих галузей знань, в яких вивчаються складні системи або явища самоорганізації, і може вважатися одним із провідних міждисциплінарних підходів до об'єктів, що досліджуються. Її предметом є складні, відкриті нелінійні системи, котрі можуть самостійно організуватися та індивідуально розвиватися під впливом зовнішнього середовища. Зокрема В. Аршинов у праці «Синергетика як феномен постнекласичної науки» визначає це поняття таким чином: «Наука, що займається вивченням процесів самоорганізації та виникнення, підтримання, стійкості і розпаду структур різноманітної природи» [3].

Натомість В. Андреев [2] пропонує називати педагогічною синергетикою «галузь педагогічного знання, яка засновується на законах і закономірностях синергетики, а саме законах і закономірностях самоорганізації та саморозвитку педагогічних, тобто освітньо-виховних систем». Педагогічна синергетика, вважає вчений, надає можливість по-новому підійти до розробки проблем розвитку педагогічних систем, розглядаючи їх перш за все з позицій "відкритості", співтворчості й орієнтації на саморозвиток. Таким образом, для педагогіки синергетика починає виступати одним із методологічних принципів, оскільки в межах цілеспрямованої взаємодії у педагогічному процесі якраз і спостерігаються ефекти, що вивчаються новою галуззю знань.

Останнім часом починають з'являтися наукові праці, в яких розглядаються окремі аспекти теорії самоорганізації стосовно педагогічної науки і практики (В. Аршинов, В. Буданов, В. Віненко, В. Ігнатова, Е. Князева, В. Кремень, С. Курдюмов, С. Максименко, Н. Таланчук, Л. Макарова, Ю. Шаронін, С. Шувельова, В. Маткін, О. Федорова та ін.), а також тлумачення таких понять як «синергетичний підхід» і «педагогічна синергетика». При цьому синергетику розглядають як перспективний спосіб оволодіння нелінійною ситуацією [7], який допомагає в умовах нестабільного соціального розвитку відшукати нові дії, спрямовані на удосконалення навчального процесу. На думку І. Кудрявцева і С. Лебедева, синергетична система характеризується здатністю утворювати множинність структур, що виникають, а їх параметри визначаються властивостями самої системи і характером взаємодії з навколишнім середовищем. Саме це визначає здатність цих систем до еволюції – послідовної зміни структур у процесі розвитку [9].

Розглядаючи цю проблему в контексті освіти для XXI століття В. Буданов зазначає, що «введення синергетики в освітній процес має відбуватися за трьома напрямками: синергетика для освіти; синергетика в освіті та синергетика освіти. [4].

На думку представлених вчених, до загальних ознак синергетического підходу з позицій педагогічних систем належать:

- відвертість, наявність мети, ідеалу, прагнення до гармонійності;
- здатність до самоорганізації;
- наявність структури, яка включає всі елементи діяльності (мотив – потреба – мета – зміст – операції – відносини – результат – рефлексія) і реалізовує функції управління, навчання, виховання та розвитку;
- гуманістичний характер відносин з урахуванням принципу компліментарності (взаємної додатковості);
- орієнтація на «м'яке» керування і рефлексію;
- прагнення до максимальної стійкості з урахуванням зовнішнього середовища;
- свідоме чергування процесів інтеграції і диференціації як прагнення до прогресу;
- дія елементів системи один на одного і на самих себе;
- зв'язок із середовищем та іншими системами.

Екстраполюючи ці ознаки в галузь музично-педагогічної освіти можна зазначити, що у процесі фахового навчання нелінійність може реалізуватися через:

- відмінність у послідовності вивчення навчального матеріалу;
- варіативність його змісту за своєю складністю;
- орієнтація у навчальному процесі на творчо-проективну діяльність кожного студента.

Зокрема Н. Іліницька наголошує, що тільки зміни у викладанні фахових дисциплін можуть стати рушійною силою для підвищення якості мистецької освіти. Тому система підготовки студентів має стимулювати і регулювати процеси самоорганізації у творчій діяльності студента [6]. Конкретизуючи положення синергетики у музично-педагогічній освіті, педагог Ю. Аванесов пропонує використовувати системно-синергетичний підхід для поліінструментального паралельного навчання гри на двох музичних інструментах – фортепіано і акордеоні [1].

Перспективність використання синергетики у мистецькій освіті спостерігається також у фундаментальних працях І. Евіна «Синергетика мистецтва» та Р. Браже «Синергетика і творчість». У цих працях розглядається взаємозв'язок структури творів з точки зору сучасних методів самоорганізації. Такий підхід дозволив авторам побачити у новому ракурсі та пояснити відомі факти і закономірності, а також сформулювати принципово нові напрямки вивчення мистецтва в цілому як соціального феномена. Відтак можна говорити про синергетичний підхід до побудови освітньої траєкторії кожного студента, розглядаючи її як відкриту систему. Така система має орієнтуватися на професійне становлення майбутнього вчителя музичного мистецтва і стимулювати його до творчої діяльності.

На підтвердження наших міркувань наведемо тезу В. Кременя щодо гуманістичного змісту синергетичної парадигми, «Синергетика як методологічна парадигма безпосередньо стосується філософії людиноцентризму, яка є виміром сучасної людини. Це означає, що в умовах сучасного інформаційного світу... недоцільно користуватися старими методами і моделями, оскільки вони використовують як базисні методи лінійного мислення й лінійних «наближень» [8, с. 279].

З точки зору синергетики, в системі фахової підготовки майбутнього вчителя мистецтва створюється можливість отримувати різнобічну інформацію всередині освітньої системи, тобто розглядати освіту як сферу виробництва нового знання. Це вимагає розповсюдження способів навчання, котрі мають проективну і дослідницьку природу. З урахуванням цих тенденцій в музично-педагогічній освіті починає домінувати проективний тип діяльності, який набуває універсального характеру і поєднує в собі інформаційно-освітні та дослідно-

прогностичні начала. Відтак фахову підготовку можна розглядати як саморегульований процес, тобто рух від наявного рівня музичної підготовки до більш високого.

Теоретичне осмислення цих позицій дозволило з'ясувати, що проєктивна діяльність має своєрідні властивості – змінність і здатність до постійних трансформацій. При цьому її педагогічна дія спрямовується не тільки на активізацію змісту навчання і збагачення його форм, а й на формування певного типу мислення і формування естетичного смаку, що в результаті змінює освітню парадигму в цілому. Тобто суть проєктивної діяльності в галузі музично-педагогічної освіти полягає в тому, що вона поєднує виконавську (інструментальну і вокальну тощо) та просвітницьку складові.

Застосування проєктування як способу самостійної організації процесу пізнання дозволяє компенсувати поступове зменшення обсягу аудиторної інформації для студентів; набути досвіду комунікативних навичок та умінь з опануванням їх різних видів у навчальній діяльності; у зв'язку з існуючим сьогодні величезним потоком інформації і неможливістю її широко представити у навчальному закладі, актуальними стають способи набуття самостійного пошуку, аналізу і впровадження знання у практику. Така діяльність забезпечує кожному студенту можливість розкрити свій творчо-інтелектуальний потенціал, опанувати нові методики педагогічного впливу, оволодіти потужними професійними знаннями.

Проєктивна діяльність студента передбачає детальну розробку запропонованої проблеми і завершується практичним результатом її вирішення. Під час такої роботи розвиваються пізнавальні навички, уміння критично мислити і орієнтуватися в інформаційному середовищі. Спрямованість проєктування на конкретний результат вимагає самостійності мислення, дослідницького спрямування самої навчальної діяльності, інтеграції різних галузей знань, встановлення різнорівневих зв'язків, актуалізації особистісного досвіду.

За нашими спостереженнями, проєктивно-цільова спрямованість підготовки може відбуватися у всіх традиційних формах (лекційних, семінарських, індивідуальних) навчання і бути продуктивною у багатьох випадках, адже чим більшою є ступінь включення студента в конструювання власного проєкту, тим повніше виявляється рівень його самореалізації, тим вище стає результат навчання. У даному випадку теоретичні знання стають практичним засобом пояснення мистецьких явищ, тобто стають «живими знаннями», які можна повноцінно використовувати у власній педагогічній діяльності.

Слід також відмітити поліаспектність цілей і завдань проєктивної діяльності, а саме: 1) пізнавальний (під час проєктування студенти отримують нові (інтегровані) знання та уміння); 2) комунікативний (навички спілкування в групі, необхідність презентувати результати діяльності з проєктування); 3) практичний (утилітарний аспект проєктування); 4) гуманістично-орієнтований (індивідуальна спрямованість діяльності студентів); 5) критеріально-оцінювальний (оцінювання педагогом і студентами за встановленими задалегідь критеріями) [14].

Наш досвід доводить, що в системі мистецько-педагогічної освіти можна використовувати усі типи проєктування, які вже знайшли застосування у педагогічній сфері: *інформаційний* (допомагає опанувати різні види дослідницького пошуку, здійснювати компаративний аналіз різних мистецьких явищ). Використання цих проєктів є особливо доречними для розробки уроків мистецтва і художньої культури, зокрема таких нестандартних уроків як урок-диспут, урок-драматизація, урок-екскурсія, урок-змагання та ін.; *рольовий* (дозволяє зануритись у певну епоху, відчути своєрідність творчості її митців, вступити у діалогічну взаємодію з ними з точки зору сучасника). Прикладом такого типу проєктів може бути «Три портрети композиторів-класиків» з виявленням їх типових і відмінних рис, особливості розкриття казкових образів у різних видах мистецтва тощо; *дослідницький* (дозволяє актуалізувати окремі мистецтвознавчі питання, зорієнтувати студентів на дослідницький пошук). Цікавими у цьому плані можуть бути занурення студентів у творчі лабораторії митців, виявлення своєрідності їх художнього мислення, звернення до улюблених образів.

З урахуванням наведених міркувань побудова моделі музично-педагогічної освіти як системи, що самоорганізується, а також її реалізації в практиці навчання, має засновуватися на наступних принципах:

1. Принцип системності, що обумовлює протікання процесів самоорганізації в єдності всіх компонентів педагогічного процесу, їх взаємодії, цілеспрямованого упорядкування знань та умінь студентів;

2. Принцип цілісності, що характеризується узгодженістю всіх елементів системи і сприяє її результативності ;

3. Принцип відкритості для подальшого удосконалення, розвитку і моделювання на основі взаємозв'язку та обміну з навколишнім середовищем і соціумом.

5. Принцип спрямованості методичної підготовки як системи на результат – досягнення студентами ключових компетентностей для майбутньої професійної діяльності.

6. Принцип активності і самостійності студентів, що дозволяє обмежити їх залежність від викладача.

7. Принцип саморозвитку і самоорганізації, заснований на взаємозв'язку теорії і практики, їх спрямованості на результати навчання.

9. Принцип адаптивності, пов'язаний з пристосовністю фахової діяльності до умов, що змінюються.

10. Принцип посилення на професійну спрямованість, що дозволяє встановити для кожного елементу системи навчання його цільове призначення, описати систему методичних функцій, розкрити їх роль у засвоєнні або вдосконаленні професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, синергетика виступає в якості методологічної основи педагогіки мистецтва, оскільки поєднує в собі два найбільш актуальних підходи – холізм і системність. Вона орієнтує на пошук нових форм і методів роботи зі студентами. З використанням ідей синергетики, по-перше, стає очевидним, що такій складній системі як фахова підготовка майбутнього вчителя мистецтва не можна нав'язувати конкретні шляхи їх розвитку; по-друге, синергетика свідчить про те, що ця система має, як правило, не один, а багато власних шляхів розвитку, котрі відповідають її природі; по-третє, синергетика демонструє, що хаотичні знання можуть стати механізмом самоорганізації й самоудосконалення студентів як майбутніх фахівців за рахунок використання своїх внутрішніх можливостей. Використання принципів синергетики у філософсько-освітньому і педагогічному полі дозволяє осмислити спільні для різних галузей мистецтва процеси, розпізнати в них нові смисли, досягнути перспективи розвитку нового педагогічного мислення.

Література

1. Аванесов Ю. М. Системно-синергетический подход к обучению музыке: полиинструментальное параллельное обучение игре на двух музыкальных инструментах – фортепиано и аккордеоне. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2017. № 2 (76). С. 181-188.

2. Андреев, В. И. Педагогика творческого саморазвития. Казань: изд-во Казанского ун-та, 1996. 568 с.

3. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. Рос. акад. наук. Ин-т философии. М. : ИФРАН, 1999. 200 с.

4. Буданов В.Г. Трансдисциплинарное образование в XXI веке: проблемы становления. *Будущее России в зеркале синергетики*. М. : 2006. С.169-179

5. Игнатова, В. А. Педагогические аспекты синергетики / В. А. Игнатова. *Педагогика*. 2001. № 8. С. 26-31.

6. Іліницька Н.С. Синергетичним підхід у контексті фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Вип. 170. 2018. С. 65-68.

7. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб. : Алтейя, 2002. 414 с.

8. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму. К. : Педагогічна думка, 2012. 368 с.
9. Кудрявцев И. К., Лебедев С. А. Синергетика как парадигма нелинейности. *Вопросы философии*. 2002. № 12. С. 55–63.
10. Пригожин, И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: пер. с англ. / под общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова / И. Пригожин, И. Стенгерс. - М. : Прогресс, 1986. - 432 с.
11. Таланчук, Н. М. Системно-синергетическая философия как методология современной педагогики. Магистр. 1997. СБ. С.32-41.
12. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис 2002. С. 580-581
13. Хакен, Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: пер. с англ. М. : Мир, 1985. 423 с.
14. Щолокова О.П. Мистецько-педагогічне проектування як засіб удосконалення фахової підготовки вчителя музики. *Collection of scientific articles*. Volume 2. Edizioni Magi. Roma, Italy, 2016, 265-268 s.

Про авторів:

Щолокова Ольга Пилипівна, доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна); **ORCID: 0000-0001-9496-828x**, shcholokova.o@gmail.com

Нагорна О. В., старший викладач кафедри теорії та методики постановки голосу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)

Shcholokova O. P., Nahorna O. V.

Synergistic determinant of special training of a music teacher

The peculiarity of musical and pedagogical reality today manifests itself in the joint existence of various pedagogical paradigms and approaches. New concepts of pedagogical knowledge have appeared, among which are such concepts as “synergetic pedagogy” and “synergetic approach”. At the same time, synergetics is considered as a promising way to master a non-linear situation, which helps in the conditions of unstable social development to find new actions aimed at improving the educational process. The extrapolation of these ideas to the field of musical and pedagogical education allowed us to conclude that in the process of special education a synergistic approach can be realized through differences in the sequence of studying educational material, the variability of its content in its complexity, and orientation in the educational process on the creative and projective activities of each student. The use of design as a way of self-organization of the cognition process helps to compensate for the decrease in the volume of classroom information for students, to gain experience in communicative skills using in different types of educational activities. This allows each student to discover their creative potential, learn new methods of pedagogical influence, and master deep pedagogical knowledge. Thus, synergetics acts as a methodological basis for the pedagogy of art, and the use of its principles in the pedagogical field makes it possible to comprehend the processes common to all types of art, recognize new meanings in them, and understand the prospects for the development of new pedagogical thinking.

Keywords: synergetics; synergetic pedagogy; synergetic approach; self-organization; art education.

References

1. Avanesov, Y. M. (2017) Sistemno-sinergeticheskiy podkhod k obucheniyu muzyke: poliinstrumental'noye parallel'noye obucheniye igre na dvukh muzykal'nykh instrumentakh – fortepiano i akkordeone // *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv* [in Russian].
2. Andreyev, V. I. (1996) *Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya*. Kazan' : izd-vo Kazanskogo un-ta [in Russian].
3. Arshinov, V. I. (1999) *Sinergetika kak fenomen postneklassicheskoy nauki*. Ros. akad. nauk. In-t filosofii. [in Russian].
4. Budanov, V.H. (2006) *Transdistsyplynarnoe obrazovanye v XXI veke: problemy stanovleniya // Budushchee Rossyy v zerkale synerhetyky*. [in Russian].
5. Yhnatova, V. A. (2001) *Pedahohycheskiye aspekty synerhetyky*. *Pedahohyka*. [in Russian].

6. Ilinyts'ka, N.S. (2018) Synerhetychnymy pidkhid u konteksti fakhovoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya muzychnoho mystetstva. Naukovi zapysky Tsentral'noukrayins'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu vmeni Volodymyra Vinnychenka. [in Ukrainian].

7. Knyazeva, Ye. N., Kurdyumov S. P. (2002) Osnovaniya sinergetiki. Rezhimy s obostreniyem, samoorganizatsiya, tempomiry. SPb. : Alteya [in Russian].

8. Kremen', V. G. (2012) Sinergetika v osvítí: kontekst lyudinotsentrizmu. K.: Pedagogichna dumka [in Ukraine].

9. Kudryavtsev, I. K., Lebedev S. A. (2002) Sinergetika kak paradigma nelineynost. *Voprosy filosofii*. [in Russian].

10. Prigozhin, I. (1986) Poryadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy: per. s angl. Moscow. [in Russian].

11. Talanchuk, N. M. (1997) Sistemno-sinergeticheskaya filosofiya kak metodologiya sovremennoy pedagogiki. Master. [in Ukrainian].

12. Filososf'kiy yentsiklopedichniy slovník. (2002) Kyiv : Abris [in Ukraine]

13. Haken, G. (1995) Synergetics: Hierarchies of instabilities in self-organizing systems and devices: trans. with English [in Russian].

14. Shcholokova, O.P. (2016) Artistic and pedagogical designing as a means of improving the professional training of a music teacher. *Collection of scientific articles*. Volume 2. Roma [in Italian].

About the author:

Shcholokova Olha Pylypivna, Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Pedagogy of Art and Piano Performance, Faculty of Arts, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine); **ORCID: 0000-0001-9496-828x**, shcholokova.o@gmail.com

Nahorna Olena V., senior lecturer at the Department of Theory and Methods of Voice Production, Faculty of Arts named after Anatolii Avdiievskyi, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)